סימני ליל הסדר (קדש, ורחץ ...). במאה העשרים

תמיר נוה

מבוא.

"סימנים רבים נתנו גדולי הדורות הראשונים לליל הסדר, כדי שירוץ בהם כל הבא לערוך את הסדר ויעשהו כהלכתו. אולם, הסימנים שהתקבלו ברוב תפוצות ישראל הם אלו המיוחסים לרש"י ז"ל, ויש שמייחסים אותם לרבנו שמואל מפלייזא, מבעלי התוספות והם שש עשרה תיבות של ארבעה עשר ענייינים: קדש, רחץ, כרפס, יחץ, מגיד, רחצה, מוציא מצה, מרור, כורך, שולחן עורך, צפון, ברך, הלל, נרצה. וגם באלו הסימנים תילי תילים של רמזים. המדקדקים במצוות מקפידים לקרוא כל סימן על מקומו ולבטאו בפה, כקריאת ההגדה ממש, מפני קדושת תיבות אלו וקדושת מחברם". {מתוך ספר התודעה ע"מ צח – צט}

גם אנו ננסה להתחקות אחר קדושת תיבות אלו, אך מזווית ראיה של דורנו אנו, דור שזכה להיכנס לארץ המובטחת, אחר טבח איום שבו הושמד כשליש מעמנו, ומאז עבר שבע מלחמות עקובות מדם, בבחינת "בכל דור ודור קמים עלינו לכלותנו"- והקב"ה מצילנו מידם. ברוך ה' זכינו לבנות מדינה מתקדמת ולקבץ את נדחי ישראל הרחוקים הנידחים, הארץ מאחדת בתוכה מגוון רחב של יהודים: דתיים, חילוניים, ימניים, שמאלנים, אשכנזים, ספרדים וכו'.

אך ישנו לילה אחד שבו כל הקבוצות מתאחדות ויושבות סביב שולחן אחד ושרים כולם "מה נשתנה" – אך לכל קבוצה וקבוצה יש את השאלה שמציקה לה במיוחד, וטבעי הדבר שלאבא, העורך את "הסדר", יש תשובה שמתאימה בדיוק לכל אחד מהבנים.

ארבע התיבות הראשונות (קדש, ורחץ, כרפס, יחץ) הם כנגד ארבעת הבנים שדיברה תורה (חכם, תם שאינן יודע לשאול ורשע).

קדש – כנגד הבן החכם, יהודי שרחץ את עצמו וניקה את גופו מכל תאוות והבלי העוה"ז - בבחינה של "סור מרע", והצליח להתעלות למדרגה של "ועשה טוב"- לקדש את עצמו ע"י קיום של מצוות ומעשים טובים. לכן ראוי לברך על יהודי זה מספר ברכות בקידוש, וכשהאב רואה את בנו שממשיך את דרכו ואת דרך אבותיו הסלולה הוא מברך בגאוה ובהתרגשות ובהתרגשות "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה".

האב משול למלך שיודע שבנו ימשיך את המלוכה אחריו, נכוו שהבן הצליח להתעלות על החומריות, לקדש אתו ולשלוט בו – לכן האב ובנו הם בני מלכים ששולטים ביצרם ולכן ראויים הם לשתות את הכוס בהסבה

ורחץ –כנגד הבן ה"תם" – יהודי שמקיים את המצוות ורוחץ את גופו , ואפי' באופן מדוקדק- אך אין הוא עושה זאת מתוך הכרה פנימית, אלא מתוך כפיה, לחץ חברתי או חשש מפני הורים. "רחץ" - לשון ציווי, אין האב נוקט פעולה חינוכית המסבירה לבן מדוע ולמה? אלא הבן מרגיש שמצווים עליו ומנחיתים לו על הראש מנהגים פרמיטיבים ישנים שאין הוא מבין את מהותם , אך בכל אופן הבן מקיימם כמצוות אנשים מלומדה. על נטילה זו , שהיא נטילה הנעשית בכל פרטיה ודקדוקיה – אין מברכים כלל- דבר המבטא את אורח חייו של ה"יהודי התמים" – הקם בבוקר ועושה פעולות כמו רובוט העובד על סוללה, ומופעל ברגע שמישהו לוחץ לו על כפתור.
האדם האנושי, בניגוד לרובוט הממוחשב, יכול לפתח שנאה פנימית עמוקה לכל המימסד הדתי, ובמיוחד להוריו שלוחצים על הכפתור- ובסופו של דבר יכול לרובוט האנושי להיגמר הסוללה ואז אי אפשר יהיה להפעילו ע"י כפתור...

כרפס – כנגד הבן "שאינו יודע לשאול" – וכך מבאר המשנ"ב בסימן תע"ג ס"ק כא': "והנה עניין טיבול הירק במשקה הוא מתקנת חכמים, כדי להתמיה את התינוקות שיראו שינוי, שאוכלין הירקות בטיבול, שאין דרך לאוכלם קודם הסעודה בכל ימות השנה **וישאלו על שינוי זה**" ...
נמצאנו למדים שכל עניין הכרפס וטיבולו במשקה הוא על מנת לעורר את הילדים לשאול, לעורר את הבן שאינו יודע לשאול, ולהוציאו מהשגרה הסובבת אותו, הגורמות לו לשקע כ"כ עמוק בחיי היום יום, ברדיפה אחר הכסף, כבוד ותענוגות ולטבוע במי המלח של סדום, שהושחתה ע"י מלח, בגלל אנשים שהיה קשה להם להתרומם ואפי' לשאול אינם יודעים.
אולם פה המקום להעיר, ממבט ראשון "הכרפס" "והרחץ" דומים מאוד זה לזה. שניהם מסמלים יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות **כראוי**, ורחוקים מאוד מהבן האידיאלי, אך בכ"ז אנו רואים שעל אכילת הכרפס **מברכים** (בורא פרי האדמה) – ואפי' מכוונים לפטור ירק אחר – מרור(יבואר בהמשך), אך על "הרחץ" – על נטילת ידיים לא מברכים כלל. עוד מובאת מח' בפוסקים, אם מסיבים בעת אכילת הכרפס, ופסק להלכה (חזו"ע ח"ב ע"מ קמ"א) – "אכילת הכרפס א"צ הסיבה, ומיהו אם רוצה לאוכלו בהסיבה- רשאי". לכאורה הלכה זו תמוהה, היכן מצאנו עוד הלכה שכל קיומה תלוי ברצונו של האדם, "אם רוצה לאוכלו בהיסבה – רשאי"? – הדברים יתבארו בהמשך...

יחץ- כנגד הבן הרשע, אותם יהודים שרוצים ליצור חיץ ומחיצה בינם ובין הממסד הדתי, ולא מוכנים לקבל עליהם את השייכות והזיקה לכלל ישראל, ומנתקים את החוט המקשר וטוענים – " הדתיים הפרמיטיבים החיים בימי הביניים ימשיכו להישאר בין שני המצות, ולהישען על ברכי הדור הישן, ואילו אנו הדור הנאור

והמתקדם, אנו עצמאיים, לכן יכולים אנו לרדת משולחן הסדר ולחפש לנו שולחן אחר.

לסיכום , ראינו שלשולחן הסדר מסובין ארבעה בנים שהם מהווים מדגם מייצג של האוכלוסייה היהודית במאה העשרים, בראש השלחן יושב "האב" עורך הסדר מלכו של עולם. לצידו יושב בנו החכם (קדש) בן שהצליח להסיר מעליו את העברות (סור מרע), ולקדש את עצמו (עשה טוב). לצידו יושב **הבן התם** (ורחץ)- בן שמבחינה חינוכית, קשה מאוד לאתר ולזהות את הבעיה שלו, מפני שמבחינה חיצונית הוא מקיים מצוות ומקפיד על קלה כבחמורה, אך פנימה עמוק אין הוא מדהה עם מעשיו, והוא מחכה להזדמנות הראשונה לפרוק מעליו את הנטל הכבד. לידו יושב **הבן שאינו יודע לשאול** (כרפס) – הבן שטרוד כ"כ בעסקיו ושקוע הוא במי המלח החומריים עם כל זאת , ולמרות זאת הוא יושב עם אביו ועם אחיו לליל הסדר. לידו ניצב כסא בודד, שעד לפני זמן לא רב ישב עליו אחד הבנים(רשע) שהחליט לעזוב את שולחן אביו ולצאת לחפש לו שלחן אחר.

מגיד – לאב שיושב בראש השלחן, יש רגשות מעורבות, מצד אחד מביט הוא בגאווה בבנו החכם היושב לצידו לבוש בבגדי חג מסורתיים, ומקפיד לשמר את מסורת אבותיו, אך מאידך אוחזת בו הרגשת תסכול איומה. מילא בנו (שאינו יודע לשאול) שקוע כ"כ בהבלי העוה"ז טבעי הדבר שאין ראשו נתון לקיום המצוות כלל וכלל, אך בנו התמים, שמתחנך ולומד וסופג את הערכים היהודיים בבית ובבית הספר, מדוע אין הוא מקיים את המצוות בהתלהבות? האב מרגיש כשלון חינוכי בכך שאינו מסוגל לתקשר עם הבן שלו ולהבין, מה מציק לו? בתור אבא, הוא אכן רואה שמשהו מפריע לבנו, ולכן הבן הראשון שזוכה לתשומת לב של האב הוא דווקא הבן התם, דווקא לו שייך **להגיד**, לנסות ולהיכנס עמו בדברים, כדי שהלה יפתח את ליבו ואת מחשבותיו לפני אביו.

רחצה – הבן התמים מבחין בתשומת הלב "המיוחדת" שזוכה מאביו, ומנצל את ההזדמנות לפרוק את המתח הכבד שצבר במשך שנות ילדותו: אין הוא מוכן לפעול כרובוט נמאס לו לקבל צווים, פקודות והוראות...
האב משיב לבנו הנסער: מהיום והלאה אין כבר "ורחץ"- צווים ופקודות, אלא "רחצה" – השורש ר. ח. צ. בתוספת האות ה' – אסביר לך את הסיבה והשורש לקיום המצוות, ואראה לך שבכל פעולה ופעולה שאתה עושה, אפשר וצריך למצוא את השם. המצוות אינם כפיה מאת ה', אדרבה עושים הם אותנו בני חורין, וברגע שתחקור ותבקש את ה' בכל דבר – תגלה ותמצא שהמצוות אינם נטל, רק לאחר שתבין זאת יהיה אפשר **לברך** על נטילת הידיים שלך...

מוציא מצה - הבן מטה אוזן לדברי אביו היוצאים מהלב ונכנסים ללב, לב שהיה עד עכשיו ספוג בשנאה תהומית כלפי הממסד הדתי, וכלפי האנשים שלחצו על הכפתור וצפו שיעשה את רצונם, - עכשיו יצאה מלבו תחושה זו, מוציא מצה = מריבה, (מלשון "מצה מריבה") ורק כאשר תחושת השנאה הסתלקה מלבו של הבן,

ורוח חדשה של אמונה מפעמת בו, רשאים אנו ליטול ידיים **בברכה** , ולאכול את המצה בהסיבה, כמו הבן החכם (קדש), גם הבן התם יכול לאכול בהסיבה את המצה, מכיוון שעכשיו הבין הוא שאפילו בבית המרחץ, כאשר יהודי ערום מהמצוות, עדיין יש לו את ברית המילה, עדיין האות "ה" נמצאת איתו וחרוטה בבשרו ולכן גם הוא נעשה כמלך, ורשאי הוא להיסב בעת אכילת המצה.

מרור – בניגוד לכל שלושת הבנים המבטאים פעולה / פועל – קדש = חכם, ורחץ = תם, יחץ = רשע , הבן שאינו יודע לשאול מבוטא ע"י רש"י, מחבר הסימנים, בתור ירק – כרפס, ומעניין למצוא קשר בין הכרפס למרור:

א) הם שני הירקות היחידים המצויים בסימני הסדר שערך רש"י.

ב) בהלכה כתוב שצריך לאכול כרפס (פחות מהשיעור), ולברך עליו בורא פרי האדמה, ולכוון לפטור את המרור בברכה זו.

ג) את שני הירקות טובלים: הכרפס נטבל במי מלח, והמרור- נטבל בחרוסת. נמצאנו למדים שיש קשר הדוק בין הכרפס למרור, ולענ"ד המרור הוא החלק הראשון בתשובה שעונה האב לבן שאינו יודע לשאול. אחרי שגם הבן התם זכה להסיבה, ובכך הצטרף לאחיו החכם, פונה האב לבנו שאינו יודע לשאול. כאן העבודה החינוכית מצד אחד קלה מאוד מפני שהבעיה איננה מוחבאת ונסתרת אלא גלויה לעין כל, הבן שקוע עמוק עמוק בחומריות ומצד שני הדרך לתיקונו מתחלקת לשני שלבים: 'מרור' ו'כורך'.

מהי הדרך החינוכית שניתן לפעול בבן ששקוע במי המלח? להשקיע אותו בחרוסת – בחינה של תשובת המשקל לפי הרמב"ם. אם ניקח את הבן למרות המרירות הרבה שמצויה בו ונטביל אותו בחרוסת, ונראה לו שגם בעולם התורה יש מקום לרדיפה, השגיות , אמביציה, שאפתנות, אך רדיפה שחס וחלילה לא תגרום לרמיסה של החבר בדרך, כדי להשיג את המטרה, ושאפתנות שלא תגרום לזולת להיפגע ולהינזק מכך, אלא אדרבא אמביציה והשגיות ללמוד תורה, להשתקע בעולמה של תורה כדי שאח"כ יוכל להפיץ אותה ברבים כדי שאחרים יוכלו להנות מעמלו ולא להינזק מכך.

אך ידוע הדבר, שמעבר חד מקיצוניות אחת לחברתה אינו תורם כלל לבנין אישיות האדם. אלא אדרבה יכול להפילו ולהחזירו למצבו הקודם ועוד יותר גרוע מכך. לכן כתב מרן בשו"ע סימן תעה', א' כך :"ואח"כ יקח כזית מרור וישקענו כולו בחרוסת, ולא ישהנו בתוכו, **של יבטל טעם מרירותו**, ומטעם זה צריך לנער החרוסת מעליו" – יש ענין גדול שהבן יחזור בתשובה באופן הדרגתי, לתת לו לטעום טיפה מהחרוסת המתוקה, מטעם התורה ואין להתפלא אם בשלב מסוים ינער החרוסת מעליו, שהרי עדיין לא ביטל לגמרי את טעם מרירותו! – עדיין נשלט הוא ע"י יצה"ר ,ולכן :**"מברכים אנו "על אכילת מרור"**, ומודים להקב"ה שהבן הזה לפחות ירשב איתו ביחד לשלחן ליל הסדר (לא כמו אחיו "הרשע" שנטש את השלחן) לפחות יצא הוא ממי המלח ונכנס ל"חרוסת", אך עדיין נפסק בשו"ע **שיאכל את המרור בלא הסיבה** , עדיין יש מקום ליצה"ר בליבו של הבן, אך שלב הראשון של החזרה בתשובה הסתיים, והבן עבר את "טבילת האש" הראשונה שלו עם היהדות.

כורך – האב, עורך הסדר, עובר לשלב השני בתיקונו של הבן שאינו יודע לשאול ולשם כך מגייס לעזרתו את המצה , ואת הלל הזקן. וכך כותב מרן השו"ע (שם): "ואח"כ נוטל **מצה** שלישית ובוצע ממנה, וכורכה עם המרור וטובלה בחרוסת ואומר: זכר למקדש **כהלל** - ואוכלן ביחד בהסיבה".
בעזרת המצה, המבטאת את האמונה בה', ובעזרת הלל היודע כיצד אפשר להחדיר אמונה תמימה זאת ובצירוף החרוסת שטעמה כבר מצוי בפי הבן, בצירוף שלשתם גם יחד ניתן לבן שאינו יודע לשאול האפשרות לאכול את המצה בהסיבה, ובכך להצטרף ליתר אחיו.

שלחן עורך- האבא יושב בראש השלחן ויש לו סיבה טובה לשמוח – בבחינה של "בניך כשתילי זיתים על שלחנך"(תהילים קכה', ג') – הקב"ה מתפאר בבניו שכולם יושבים סביב השלחן וכולם מסובים – כולם הצליחו לתקן את עצמם ולשלוט על יצרם ולהיות מלכים על גופם, א"כ מדוע לא פוצחים כולם בשיר הלל?
"יש לנו עוד בן ", לוחש האב "עוד שאר הקטן והנה רועה בצאן" (שמואל א' טז'יא') – בן שהלך לרעות בשדות זרים ולחפש לו דרך אחרת, עדין בלב לא יכול לומר הלל...

צפון- "הצפון" הוא האפיקומן, החלק הגדול מהמצה האמצעית שניחצה בתחילת ליל הסדר. ידוע המנהג הנפוץ ברוב קהילות ישראל להחביא את האפיקומן, ואח"כ האב, ערוך הסדר, מנהל מסע חיפושים אחר האפיקומן, "המצה האבודה".
המקור ההלכתי למנהג מקובל זה, מופיע במסכת פסחים קט."תניא ר' אליעזר אומר": חוטפין מצות בלילי פסחים בשביל תינוקות שלא ישנו ".
ומבאר (שם) הרשב"ם באחד משלשת פירושיו : חוטפין = גוזלין.
והגאון הרב רבי מרדכי אליהו שליט"א לומד מרשב"ם זה את המקור להחבאת האפיקומן, וז"ל : "ואף שלא נזכר זאת בהדיא שם (ענין החבאת האפיקומן), מ"מ ממה שכתב שם שגוזלין המצה מהתינוקות שלא ישנו, ניתן ללמוד מנהג זה". ואכן מובא במקראי קודש לפסח, עמוד רי', מנהגו של הגר"מ ר' מרדכי אליהו שליט"א : "שמנהגו להניח את האפיקומן בסמוך אליו מתחת למפה, וחלק ממנו ניתן לילדים וקושרין להם זאת בצווארם, ולאחר מכן מנסים לחטוף המצה מהם, **כדי לקיים המצווה**".
נמצאנו למדים שיש עניין גדול ואף "מצווה" לחפש אחר האפיקומן, ולנסות לחטוף אותו. כך גם ביחס לבן האבוד, כשעזב את שלחן הסדר, יש מצווה גדולה לחפש אחריו ולהשיבו לשולחן, האפיקומן = הצפון, כ"כ חשוב עד **שאי אפשר** להמשיך לנהל את הסדר בלעדיו.

אך לאחר שסוף סוף מוצאים אותו ומקרבים אותו לשלחן ואוכלים אותו אזי מופיעה ההלכה הידועה "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן" - דהייני אסור לאכול שום דבר אחר אכילת האפיקומן, ומובא הטעם לכך במשנ"ב (סימן תעח' ס"ק א'):"שלא יעבור מפיו טעם המצה של האפיקומן, שהוא מצווה, ע"י טעם אתו מאכל ". כלומר עורך הסדר , האבא, מצווה לאכול את הצפון ללא שום תערובת ותוספת, וזאת בניגוד לבן שאינו יודע לשאול שמטבילו האב בחרוסת בדרך לתיקונו המושלם.

הבן הרשע מתקבל אצל האב – **כמו שהוא.**

יש פה עניין חינוכי מדרגה ראשונה, גם אם יהודי יתנתק מהוריו, ממשפחתו , ממסורת אבותיו, חובה עלינו לקבלו כמו שהוא, אסור לנו לראות אתו כצמח פרא, נטע זר, שמחלל את כבוד המשפחה (כלל ישראל) אלא חובה עלינו לזכור תמיד שגם אותם יהודיים שבחרו להם לרעות בשדות זרים ועזבו את שלחן הסדר, חובה עליו לשמור איתם על קשר ולקבלם כמו שהם.

הדבר קל להאמר, ועוד יותר קל להיכתב, אך הורים שמצויים בפועל במצב זה הדבר כלל וכלל לא פשוט.

הכאב כבד, תחושת האכזבה שהבן לא המשיך את דרך אבותיו גדולה מאוד, וכששואלים מה הפתרון? כיצד להתמודד? משיב בעל ההגדה :

ברך - יש צורך בתפילות בקשות ותחינות, לשפוך את הלב לפני אביו שבשמיים שישפיע על הבן "הצפון" שיחזור חזרה הביתה , לשלחן ליל הסדר, שיצטרף גם הוא יחד לשלשת אחיו המסובים יחד, ומתוך תפילות אלו מתמלא הלב רגש של שמחה וגעגועים, וכולם פוצחים בשירת הלל, על שהקב"ה זיכה אותנו לשבת כולם יחד, כל ארבעת האחים, כל הכוחות הפועלים באומה יושבים סביב שלחן, ומתאחדים סביב עורך ליל הסדר – שהוא הקב"ה, וכשם שלמטה מתאחדים כל הכוחות כולם כך למעלה בשמיים כולם מתאחדים סביב ה', ואז ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד.

נרצה.